

Ruiters in de Rozendaal

Archeologisch onderzoek
naar Rozendaal 9-13

tekst: M.J. Groenendijk (+ red.)
J.C. van Dam
B. Konijnendijk e.a.

2008

colofon

<i>tekst</i>	Drs. M.J. Groenendijk, J.C. van Dam (hoofdstuk 4.2, 4.3 en 4.4) en B. Konijnendijk (hoofdstuk 4.5)
<i>redactie</i>	Drs. M.J. Groenendijk
<i>lay-out</i>	Grafische Vormgeving gemeente Gouda
<i>afbeeldingen</i>	tenzij anders vermeld: J.C. van Dam, S. Jongeneel
<i>foto's</i>	J.C. van Dam, B. Konijnendijk, Archeologische Vereniging Golda, Casper Cammeraat
<i>druk</i>	Drukkerij Twigt b.v.

De reeks basisverslagen is een uitgave van de gemeente Gouda.

inhoud

Administratieve gegevens	5
1. Inleiding	7
1.1. Algemeen	7
1.2. Plangebied	7
1.3. Kader en vraagstellingen	8
2. Bureauonderzoek	9
2.1. Algemeen	9
2.2. Resultaten bureauonderzoek	9
2.3. Conclusie	10
3. Archeologisch onderzoek	11
3.1. Algemeen	11
3.2. Sporen	11
3.3. Conclusie	14
4. Vondstmateriaal	15
4.1. Algemeen	15
4.2. Aardewerk	15
4.3. Tegels en bouwmaterialen	21
4.4. Natuursteen	25
4.5. Kleipijpen	26
5. Conclusie	33
6. Literatuurlijst	35

administratieve gegevens

registratie gemeente Gouda: 0205

provincie: Zuid-Holland
gemeente: Gouda
plaats: Gouda
straatnaam: Rozendaal
toponiem: Rozendaal
coördinaten: 108736 / 447298
(centrum onderzoeksgebied)

onderzoeksgegevens

aanleiding onderzoek: woningbouw
onderzoeksinstantie: gemeente Gouda, Archeologische Vereniging Gouda
begindatum: 28 maart 2002
einddatum: 27 april 2002

beheer en plaats documentatie: Archeologisch depot Gouda, Edisonstraat 16 M Gouda

waardering: Archeologische BasisKaart Gouda¹: Hoogwaardig
Cultuurhistorische HoofdStructuur²: Hoge tot zeer hoge
trekkan
Archeologische Monumentenkaart³: Binnenstad

-
- 1) Gemeente Gouda 2003
 - 2) Provincie Zuid-Holland 2002, Krimpenerwaard en Gouwestreek
 - 3) Archeologische Monumenten Kaart Zuid-Holland, 38a

1 inleiding

1.1 Algemeen

Dit is het verslag van de opgraving aan de Rozendaal 9-11-13 te Gouda. Deze opgraving is tussen 28 maart en 27 april 2002 uitgevoerd door de amateur-archeologen van de lokale Archeologische Vereniging Golda, onder begeleiding en verantwoording van de toenmalige interim-gemeentelijk archeoloog van Gouda, M. van Dasselaar. De dagelijkse leiding in het veld lag bij H.J. van Uunen, lid van Golda. Zij waren daartoe in de gelegenheid gesteld door het bedrijf Grachtsteete BV/Middelwatering BV, dat op de locatie enkele huizen wilde gaan bouwen.

De opgraving is in de afgelopen jaren uitgewerkt, deels door de gemeentelijk archeoloog van Gouda en deels door amateurs van Golda. Het aardewerk is in het kader van een stage-project bekeken door J.C. van Dam, het pijpmateriaal is gedetermineerd en uitgewerkt door B. Konijnendijk en L. Schouten.

1.2 Plangebied

De locatie Rozendaal 9-13 ligt in het oosten van de Goudse binnenstad, vlak bij de uitvalsweg de Lange Tiendeweg. De Goudse binnenstad is ontstaan in de loop van de 13e eeuw. Voor die tijd was er rondom Gouda alleen sprake van sporadische agrarische bewoning, met name in het pas ontgonnen veengebied. Halverwege de 13e eeuw werd er, om de voortdurende wateroverlast te verminderen, een wetering gegraven, die de Gouwe verbond met de Oude Rijn bij Alphen aan den Rijn. Daarnaast werd bij Gouda de loop van de Gouwe verlegd. Hierdoor ontstond een drukke handelsroute van Dordrecht naar Amsterdam, met Gouda als tussenpunt, wat er voor zorgde dat de nederzetting uit kon groeien tot een handelsstad.

Afb. 1. Gouda, overzicht binnenstad en een uitsnede van het onderzoeksgebied, met binnen het kader het opgravingsterrein.

De oudste kern van de stad bevond zich rond het kruispunt van de Gouwe met de Lange Tiendeweg. Hier lag het kerkelijk centrum (de Sint Janskerk) en de hofstede van de toenmalige machthebbers, de Heren van der Goude⁴.

Vanuit de oude kern is Gouda in korte tijd flink gegroeid. Omstreeks 1350 werd de omvang van de huidige binnenstad bereikt, waarbij de Turfsingel, de Kattensingel, de Blekerssingel en de Fluwelensingel als stadsgracht gingen dienen. Vanaf dat moment kwamen er ook verdedigingswerken rond de stad, eerst aarden wallen, later stenen muren. Tijdens deze periode van sterke groei zal ook de straat Rozendaal zijn aangelegd. Uit het bureauonderzoek (zie hoofdstuk 2) blijkt in elk geval dat de straat in 1365 al in de archieven genoemd wordt.

Op de locatie is vanaf die tijd continu gewoond. De zakkende grond van Gouda resulteerde in de noodzaak van diverse ophogingpakketten, die moesten voorkomen dat de bewoners natte voeten kregen. Hierdoor is een dik pakket met bewoningssporen ontstaan waar, mede door de nog steeds hoge grondwaterstand, het archeologisch erfgoed behoorlijk goed in bewaard is gebleven.

1.3. Kader en vraagstellingen

Voorafgaand aan het project was al duidelijk dat het dikke bewoningspakket niet geheel opgegraven zou kunnen worden. Door het ontbreken van damwandconstructies zou het niet mogelijk zijn om zonder extra maatregelen dieper dan 2 meter te graven. Daarna zou het grondwater te grote problemen veroorzaken. Aangezien het een project betrof dat alleen uitgevoerd kon worden door de welwillendheid van de ontwikkelaar, waren er geen middelen beschikbaar om damwanden te slaan. Onderzoek naar de dieperliggende bewoninglagen was dus niet haalbaar, en strikt genomen ook niet noodzakelijk omdat er geen verdere versterking van de bodem plaatsvond.

Hele specifieke onderzoeksvragen zijn bij aanvang van het onderzoek niet geformuleerd. Er werd gewerkt met de algemene onderzoeksvraag om zoveel mogelijk informatie over de bewoning op de locatie te documenteren. Uit het bureauonderzoek was wel gebleken dat er een schuur op het achterterrein te verwachten was (zie hoofdstuk 2), hiernaar is dus specifiek gezocht. Verder is vooral in het veld bepaald wat er aangetroffen werd en aan de hand daarvan een opgravingstrategie opgesteld.

Ten behoeve van de uitwerking zijn nog enkele aanvullende vragen opgesteld. Zo is er gekeken naar de indeling van de woningen en is geprobeerd te onderzoeken wat voor activiteiten er op de locatie plaatsvonden. Omdat hier in het veld niet altijd specifiek aandacht aan is besteed, blijkt het soms lastig om daar veel over te zeggen.

4) Dasselaar, Sprokholt 1993, Emmens e.a. 2002

2. Bureauonderzoek

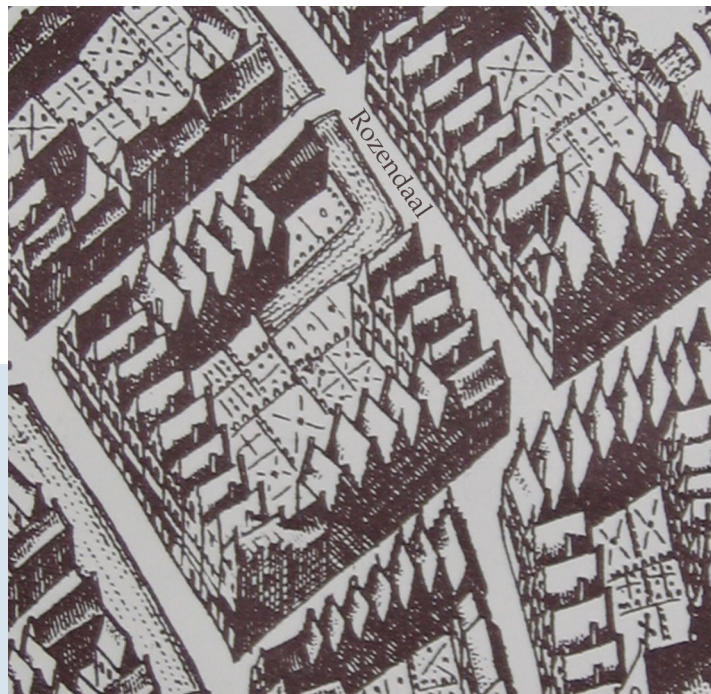
2.1. Algemeen

Ten behoeve van het onderzoek naar de Rozendaal is een bureauonderzoek uitgevoerd door J. Bontebal en P. Mensert. Het doel van het bureauonderzoek was het verwerven van informatie, aan de hand van bestaande bronnen, over bekende of verwachte archeologische waarden binnen het plangebied. Het bureauonderzoek heeft de volgende resultaten opgeleverd.

2.2. Resultaten bureauonderzoek

Tot halverwege de 15e eeuw heette de tegenwoordige Groeneweg 'Rosendaal'. Ook een zijstraat van die 'oude' Rozendaal werd in 1365 de 'Rosendaalresteege' genoemd⁵, deze straat staat nu bekend als de Tuinstraat. Nadat omstreeks 1500 de 'oude' Rozendaal de Groeneweg werd genoemd, kreeg het voorste gedeelte van de Vogelenzang de naam Rozendaal. Vanaf die tijd maakte men echter zeker niet altijd consequent een onderscheid tussen de Rozendaal en de Vogelenzang, die tegenwoordig de Wilhelminastraat wordt genoemd. Bijvoorbeeld bij de volkstelling in 1622 gebruikten de tellers alleen de naam Vogelenzang, ook als zij de Rozendaal bedoelden.

Behalve de naam van de straat veranderde ook de loop van de grachten⁶. Tot op het einde van de 15e eeuw liep het water van de Groeneweg door tot het Agnietenwartertje bij de huidige Nieuwe Markt. In die tijd, omstreeks 1500, stonden er wel huizen langs het water aan de westzijde van de Rozendaal. In het begin van de 17e eeuw werd het gedeelte dat nu Rozendaal heet gedempt en begon het water van de Wilhelminastraat achter de huizen van De Cappenersteeg aan de zuidzijde. Later is dit water verder uitgebreid en vormde het een vierkant met daarin onbebouwde grond tussen de

Afb. 2. Uitsnede van de Rozendaal uit de kaart van Johan Blaeu, 1649

5) Regestenlijst Leprooshuisarchief 9, 1365

6) L. Giebels, 1988.

huizen aan de Lange Tiendeweg, de Zeugstraat, de Cappenersteeg en de Rozendaal. Pas in 1870 legde de gemeente daar en in de Wilhelminastraat de riolering aan. In 1830 lagen binnen dit watervierkant een tuin en een onbebouwd erf.

Schuur

Tussen Rozendaal 9 en 13 stond een schuur, die al in 1541 werd vermeld. Deze schuur heeft diverse bestemmingen gehad, als boerenschuur, een schuur van een lontmaker en in 1690 als paardenstal. Als zodanig bleef de schuur lang in gebruik. In 1830 komt de schuur niet meer in de kadastrale lijst van percelen voor. Waarschijnlijk heeft de schuur achter Rozendaal 9 en 13 gestaan.

Eigenaren per huisnummer⁷

Van een paar adressen konden specifieke gegevens over de eigenaren gevonden worden:

Rozendaal 9 werd halverwege de 16e eeuw vermeld, in 1542. De eigenaren die genoemd worden zijn niet altijd de bewoners van de percelen en, gezien de vele erfgenamen die in de loop der tijd vermeld worden, zal dit huis vaak door huurders bewoond zijn. Alleen in 1622 kunnen de werkelijke bewoners onderscheiden worden, als het hoofdgeld en het haardstedengeld wordt vastgesteld. Op dat moment werd het huis bewoond door een familie met één kind en waren er in het huis 2 haardsteden aanwezig, wat duidt op een wat grotere oppervlakte dan de andere huizen aan de westzijde van de Rozendaal, die allemaal maar één haardstede hadden.

Rozendaal 13; de eigenaren waren in de loop der tijd wever, schipper of olieslager en vanaf het begin van de 17e eeuw was het perceel veelal in handen van verscheidene families en erfgenamen. Overigens verbleven rond 1590 in die buurt van de Rozendaal vrijwel huis aan huis wevers, die waarschijnlijk ook daar ter plaatse een bedrijfje hebben gehad.

Rozendaal 15; de eigenaren varieerden nogal; omstreeks 1540 was dat een priester, later een schipper en een schoenmaker, wiens bedrijvigheid (als hij daar ook zijn bedrijf had) archeologisch te traceren zou moeten zijn. Verder woonden er een schoenmaker, een paar voerlieden en nog een schipper. Na 1640 was het perceel in handen van verscheidene erfgenamen. Of die er ook zelf woonden is niet duidelijk.

2.3. Conclusie

Vanaf 1500 is er aantoonbaar gebouwd op de grond van de Rozendaal 9 tot 13, al bestond de straat toen al een tijd. Over de werkelijke bewoners valt soms wel iets te melden, maar vaak blijven ze onbekend, omdat de pandjes verhuurd werden. De huizen werden meestal als woon- annex bedrijfsruimte gebruikt, voor kleinschalige bedrijfjes

Uiteindelijk is uit het bureauonderzoek vooral informatie gekomen, die betrekking heeft op de wat oudere bewoning op de locatie. De wat meer recente geschiedenis van het gebied, vanaf de 17e/18e eeuw, is minder duidelijk geworden. Juist uit die periode zijn uiteindelijk tijdens de opgraving sporen aangetroffen.

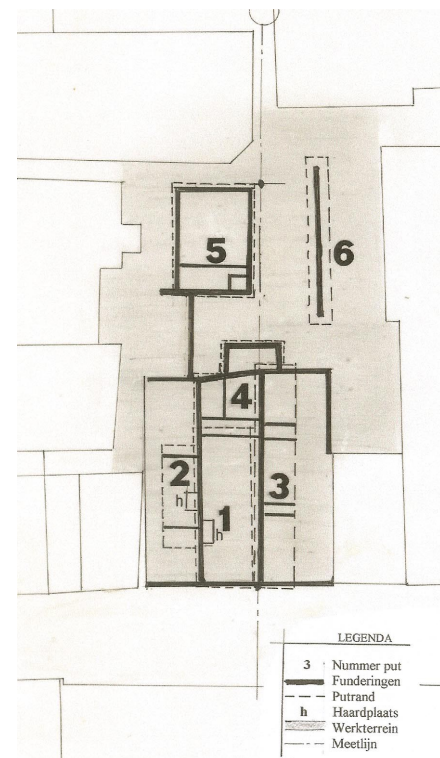
7) Ontleend aan C.J. Matthijs; Transportregisters, verpondingskohieren, enz 14e eeuw-1830.

3. Archeologisch onderzoek

3.1. Algemeen

De opgraving is uitgevoerd op een binnenterrein, tussen de bestaande bebouwing in. Binnen een gebied van grofweg 15 bij 26 meter zijn in totaal 5 werkputten en een proef-sleuf aangelegd (afb. 3). Omdat er met een kleine graafmachine werd gewerkt en omdat er ruimte moest overblijven om de stortgrond te plaatsen, is er steeds in kleine delen van werkputten verdiept. Deze werkputten waren wat betreft omvang ook niet vooraf gepland; in het veld werd naar aanleiding van de aangetroffen sporen en de omstandigheden bepaald waar de volgende werkput moest komen en hoe groot deze kon worden. De werkputten verschillen daardoor onderling sterk van vorm en in omvang. Alle werkputten zijn haaks op de Rozendaal aangelegd en hebben daardoor een oost-west oriëntatie.

De opgraving is begonnen met het aanleggen van een werkput centraal op het terrein, beginnend direct aan de Rozendaal (werkput 1). In een later stadium is werkput 1 uitgebreid naar het westen (werkput 2) en naar het oosten (werkput 3). Op het achterterrein is vervolgens een werkput aangelegd met als doel het lokaliseren van de schuur (werkput 5). Het stuk tussen deze werkput en de al aangelegde werkputten heeft ook een nummer gekregen (werkput 4) maar is pas na werkput 5 opgegraven. Tenslotte is er nog een proefsleuf aangelegd op het noordoostelijke deel van het terrein (werkput 6).

Afb. 3. Opgravingsgebied Rozendaal, puttenplan. Het noorden is rechts. Niet op schaal.

3.2. Sporen

Binnen de opgegraven werkputten zijn resten aangetroffen van wat 3 verschillende huizen zijn geweest. Alleen het middelste huis is over het hele oppervlak onderzocht. De zijmuren van beide andere huizen lagen deels onder de aangrenzende bebouwing en konden dus niet opgegraven worden.

De interpretatie van de sporen wordt bemoeilijkt doordat veel muurresten al uitgebroken of verstoord zijn. Bovendien was er sprake van grote wateroverlast in de werkput. Daarom is besloten om niet de hele werkput verdiepen naar een volgend vlak, maar dat alleen plaatselijk te doen.

De drie aangetroffen huizen hebben het volgnummer gekregen van de werkput waar ze in aangetroffen zijn. Huis 1 ligt daardoor tussen huis 2 en 3 in. Per huis is de volgende informatie achterhaald;

Huis 1

Het huis heeft een lengte van 13 meter en een breedte van 3,40 meter. Met name het westdeel van het huis is opgegraven, in het oostelijke deel hebben minder activiteiten plaatsgevonden.

In de zijmuren zijn op regelmatige tussenafstanden uit de muur springende stenen te zien (afb. 4.). Deze consoles of haagstenen kwamen in de plaats van de korbelen (een soort schoren die de staande stijlen en een liggende balk verbonden). De korbelen werden, omdat ze in de weg zaten, als hinderlijk ervaren en werden dus vervangen door in de muur ingemetselde uitstekende stenen. Hierop ruste de laag van moer- en kinderbinten (lange dragende en korte daarop rustende balken) waarop zich dan weer de dak- en muurconstructie bevond⁸.

Het huis heeft tegen de westmuur een haardplaats gehad. Hiervan zijn slechts enkele restanten teruggevonden. Tegen dezelfde muur werd, op zeer geringe diepte, een grote hoeveelheid bijzondere wandtegels aangetroffen. Uit nader onderzoek bleek duidelijk dat het hier om hergebruikt materiaal gaat (zie paragraaf 4.3).

Binnen het huis is een dwarsmuur aangetroffen, die het huis verdeeld in 2 delen, van 9 en 4 meter lengte. In de grootste ruimte zijn de haardplaats en de decoratieve tegels tegen de muur aangetroffen, wat er op duidt dat dit deel van het huis als woonvertrek in gebruik is geweest. Verder valt er over de indeling weinig te zeggen, er waren teveel muurresten uitgebrouwen om daar informatie over te krijgen.

Tegen de achterkant van dit huis lijkt een schuurtje of uitbouw te hebben gestaan (afb. 5)

Afb. 4. Huis 1, consoles of haagstenen

Afb. 5. Uitbouw of schuur ten westen van huis 1

8) B. van der Berg, H.J. Sprokholt, K. Goudriaan. In; P.H.A.M. Abels e.a. (red) 2002, blz 30.

Huis 2

Dit huis ligt ten zuiden van huis 1. Het heeft een lengte van 13 meter, de breedte is niet vastgesteld omdat de zuidmuur onder de aangrenzende bebouwing lag en dus niet opgegraven kon worden. Binnen het huis is een opeenvolging van vloeren en funderingen aangetroffen. Er zijn twee dunne dwarsmuren opgegraven, die het huis in drie min of meer gelijke stukken van ongeveer vier meter lengte verdelen. In het middelste deel is tegen de noordmuur een hardplaats aangetroffen.

Op diepere niveaus werd een opeenvolging van vloeren en straatjes aangetroffen, die eigenlijk niet goed te verklaren is. Zo werd er onder de genoemde hardplaats een straatniveau gevonden dat haaks ligt op de oriëntatie van het huis. Deze straat is echter niet gezien in put 1, waar het verlengde van de straat zou moeten liggen. Mogelijk gaat het dan ook niet om een straatniveau, maar om een ongebruikelijke vloer.

Huis 3

Dit huis ligt ten noorden van huis 1 en heeft net als de andere huizen een lengte van 13 meter. De breedte bedraagt 4,20 meter. Binnen het huis zijn diverse dwarsmuren vastgesteld. Deze muren hebben het huis verdeeld in drie min of meer gelijke delen. In een latere fase zijn de binnenmuren verplaatst, waardoor de 3-deling gehandhaafd bleef, maar de ruimtes qua omvang wel veranderden. Welke binnenmuren gelijktijdig waren en wanneer de indeling is veranderd, is niet duidelijk. Het enige wat met zekerheid kon worden vastgesteld, is dat de meest oostelijke binnenmuur in een later stadium is toegevoegd. De plavuizen van de vloer lopen namelijk onder deze muur door. Mogelijk is deze binnenmuur een vervanging geweest voor de muur direct ten westen ervan, waarna deze tot op maaiveldhoogte werd afgebroken.

Omdat er geen hardplaatsen of andere aanwijzingen aangetroffen zijn, is het moeilijk om iets te zeggen over het gebruik van de verschillende ruimtes.

Verdere sporen

Om het achterterrein te onderzoeken, zijn er diverse werkputten aangelegd ten westen van werkput 1 t/m 3.

Werkput 5

Deze werkput is meer op het achterterrein gelegen en ligt los van de andere aangelegde werkputten. Doel van de werkput was het opsporen van een schuurtje dat volgens het bureauonderzoek op het terrein aanwezig was. In de werkput zijn diverse muurresten aangetroffen, een duidelijke constructie is er echter niet uit op te maken. Hoewel het verleidelijk is om de restanten toe te schrijven aan de schuur uit 1541, bevindt deze zich zondermeer op een dieper niveau dat bij het onderzoek niet bereikt is. Het aangetroffen vondstmateriaal dateert allemaal uit de 17e/18e eeuw, recenter dan de schuur dus. Het kan wel gaan om de paardenstal die de schuur heeft opgevolgd en die in elk geval nog tot in de 17e eeuw heeft bestaan.

Op een dieper niveau werden diverse straatjes aangetroffen. Het feit dat er straatjes hebben gelegen, wijst erop dat het terrein niet altijd bebouwd is geweest.

Proefsleuf werkput 6

Deze proefsleuf is in het verlengde van de noordmuur in werkput 3 aangelegd. Over de gehele lengte van de proefsleuf kon een muur gevolgd worden (afb. 6). Langs deze muur was nog een stuk straat aanwezig.

De muur heeft een west-oost oriëntatie. Hoewel hij wel min of meer in het verlengde van de noordmuur van huis 3 ligt, loopt hij ten opzichte van die muur wel schuin weg. Het is dus onwaarschijnlijk dat de muren op elkaar aangesloten zijn geweest.

Afb. 6. Proefsleuf put 6

3.3. Conclusie

Tijdens de opgraving zijn de restanten van drie duidelijk te herkennen huizen opgegraven. Het gaat hier om de huizen die corresponderen met de huisnummers 9, 11 en 13. Van de binnenindeling van de huizen is niet veel meer te achterhalen. Wel kan in twee van de drie gevallen worden vastgesteld welk deel van het huis als woonvertrek in gebruik was, omdat daar de haardplaats aanwezig was. Ook kon worden vastgesteld dat huis 2 en 3 een indeling in drie ruimtes hadden, terwijl huis 1 een tweedeling kent. Die tweedeling is echter niet helemaal zeker, omdat het deel van huis 1 waar zich, op basis van de gegevens uit huis 2 en 3, de tweede dwarsmuur zou moeten bevinden, eigenlijk niet verdiept is. Het is dus best mogelijk dat deze wel aanwezig was, maar niet is opgegraven.

In huis 3 is geen haardplaats aangetroffen. Het is mogelijk dat deze tegen de niet opgegraven noordmuur heeft gelegen. Op basis van de positie van de haard in huis 1 en 2, midden in het huis, zal de haard in huis 3 vermoedelijk ook in het midden hebben gelegen.

Hoofdstuk 4 Vondstmateriaal

4.1. Algemeen

Een opgraving in de binnenstad levert altijd een grote hoeveelheid vondstmateriaal op. Dat was bij de Rozendaal niet anders; er is aardewerk gevonden, botmateriaal, kleipijpen, glas, tegels en metaal. De verschillende vondstcategorieën zijn door de deskundigen van de lokale amateurvereniging Golda uitgewerkt. In dit hoofdstuk zullen de meest voorkomende categorieën vondsten afzonderlijk besproken worden. Daarbij zal vooral dieper ingegaan worden op speciale, ongebruikelijke vondsten.

4.2. Aardewerk

Twee vondstcategorieën, het aardewerk en de wandtegels, zijn in het kader van een stageproject gedetermineerd en uitgewerkt door Jan van Dam⁹. De resultaten van dat project zijn samengevoegd in een rapportage¹⁰, die hier vrijwel ongewijzigd is overgenomen.

Werkwijze

Het aardewerk is eerst gesorteerd op soort. Vervolgens zijn de scherven geteld en voor zover mogelijk beschreven en gedateerd. Hiervoor werden registratieformulieren van de Archeologische Vereniging Golda gebruikt. Daarna zijn de gegevens verwerkt in het zogenaamde 'Classificatiesysteem voor laat- en postmiddeleeuws aardewerk en glas', ook wel Deventer-systeem genoemd¹¹.

Keramisch materiaal

Het merendeel van de scherven die aan de Rozendaal zijn opgegraven, bestaat uit rood- en witbakkend aardewerk, waaronder vooral veel eenvoudig kook- en keukengerei. Verder is het industrieel vervaardigde aardewerk goed vertegenwoordigd. Die hoge score is in verband te brengen met de vondst van een grote hoeveelheid pottenbakkersafval van een plaatselijke 20e eeuwse pottenbakker op de opgraving. Faience, porselein en steengoed zijn veel minder gevonden en majolica is het slechtst vertegenwoordigd. De keramiekvondsten zijn over het algemeen zeer fragmentarisch en daarom meestal niet aan een bekende vorm toe te schrijven.

Roodbakkend aardewerk

Het merendeel van de opgegraven scherven aan de Rozendaal, in totaal 821 fragmenten, bestaat uit roodbakkend aardewerk. Dit aardewerk is gemaakt van een ijzerhoudende klei die vooral gewonnen wordt langs de oevers van rivieren. Het ijzer in de klei in combinatie

9) Het betrof hier een oriëntatiestage voor de Reinwardt Academie (Amsterdamse Hoge school voor de Kunsten, richting Museologie). Jan van Dam had als aardewerkspecialist van de Archeologische Vereniging Golda al jarenlange ervaring met het determineren en classificeren van Gouds aardewerk.

10) J. van Dam 2003

11) Bartels 1999

met de manier van stoken geeft het zijn kenmerkende rode kleur. Het rode aardewerk kreeg zijn toepassing met name bij het koken en keukengerei. Een bekend voorbeeld is de 'grape'; een kookpotje met een oor en drie kleine pootjes.

Het roodbakkend aardewerk van de Rozendaal is dusdanig fragmentarisch dat er nauwelijks bekende vormen herkenbaar waren.

De oudste aangetroffen vormen bestaan uit fragmenten van enkele grappen, te dateren in de periode 1600-1650. Het betreft hier spaarzaam geglazuurde kookpotjes met ronde 'worstoren'. Verder zijn er fragmenten van pijpenpotten aangetroffen. Pijpenpotten werden toegepast vanaf de 17e eeuw. Deze potten met drie standvinnen dienden als container in de oven om kleipijpen te bakken. Een pijpenpot uit het midden van de 17e eeuw, opgegraven in Utrecht, kon volledig gereconstrueerd worden (afb. 7) en had een hoogte van 40 cm met een diameter van 32 tot 36 cm¹². De fragmenten uit de Rozendaal zijn afkomstig van een soortgelijk model.

Afb. 7. Reconstructie van een pijpenpot uit Utrecht, Bemuurde Weert

Een redelijke hoeveelheid scherven, 41 fragmenten in totaal, is afkomstig van steelpannen in een vorm die ook wel 'kromsteert' genoemd wordt. Het zijn diepe pannen op drie pootjes, met een stevige, kromme steel. Uit de grote hoeveelheid fragmenten kon helaas geen enkel compleet exemplaar gevormd worden. Wel kon worden bepaald dat het ging om tenminste drie exemplaren, waarvan de datering tussen circa 1790 en 1890 ligt.

Binnen het roodbakkende aardewerk wordt een grote plaats ingenomen door het Nederrijnse aardewerk dat vanaf de 18e eeuw massaal gefabriceerd wordt. Aanvankelijk is het Duitse deel van de Nederrijn verantwoordelijk voor dit soort aardewerk, maar later wordt het ook in het Nederlandse deel in grote hoeveelheden gemaakt. Nederrijns aardewerk is bijvoorbeeld bekend uit Bergen op Zoom en Gennep¹³. Enkele kenmerken zijn cirkelvormige slibversieringen op grote schotels en decors met zogenaamde 'gekamde vla' en 'geslingerde vla' op kleine bordjes, waarbij twee kleuren slib door elkaar geroerd worden en er een soort marmereffect optreedt. De fragmenten van de Rozendaal hebben een slibversiering in de vorm van cirkels en stipversieringen en zijn meestal voorzien van groene accenten. Hoewel duidelijke types verder niet te herkennen waren, moet dit aardewerk op basis van kleipijpen en andere dateerbare materialen in hetzelfde vondstcomplex tussen 1740 en 1800 dateren. Vermeldenswaardig is verder nog een deel van een schoorsteenpot en enkele fragmenten van een komfoor bedekt met donkere glazuur. Daarnaast werd een in de vloer vastgezette grote pot aangetroffen, die zeer waarschijnlijk fabrieksmatig als aspot is gebruikt. Deze pot dateert tussen 1750 en 1800.

Witbakkend aardewerk

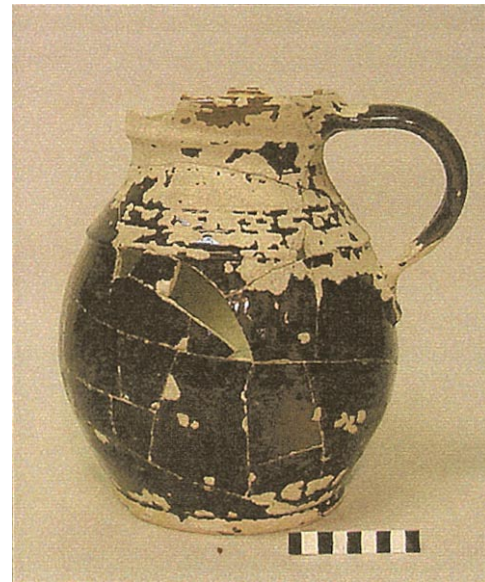
Witbakkend aardewerk is gemaakt van tertiaire klei die weinig tot geen ijzer bevat, waardoor de klei na het bakken niet rood maar wit wordt. Een bekend middeleeuws productiecentrum van witbakkend aardewerk is het Maasland. In de Lage Landen werd vanaf de 16e eeuw veel witbakkend aardewerk geproduceerd, met name in Friesland, Holland en het Nederrijnse gebied. In Gouda spreekt men wel van het 'Goudsgroene aardewerk', waarmee men het witbakkende aardewerk met groene glazuur aanduidt dat hier met name in de 18e en 19e eeuw gemaakt werd.

12) Smiesing en Binkerink 1988, 20

13) Bartels 1999, 139-140

Onder het witbakkend aardewerk neemt de 'Frankfurter waar' een belangrijke plaats in. Deze aardewerksoort wordt gekenmerkt door een lichtrode of oranje scherf. De lintvormige oren en mangaangroene strepen onder de rand zijn ook veel voorkomende kenmerken van dit materiaal, dat, zoals de naam al doet vermoeden, vanaf het midden van de 18e eeuw vanuit Duitsland in grote hoeveelheden werd ingevoerd. Het materiaal bleek een geduchte concurrent voor het Nederlandse aardewerk. Al snel werd het dan ook op grote schaal in Nederland nagemaakt. In Gouda was het Johannes Gibbon die in 1781 een prijs kreeg voor zijn 'Frankfurter waar'¹⁴. Dat zal ongetwijfeld lokaal gefabriceerd aardewerk zijn geweest.

Net als bij het roodbakkend aardewerk is ook het witbakkend aardewerk zeer fragmentarisch teruggevonden. Slechts een enkele vorm kon worden herkend binnen de grote hoeveelheid scherven. Een kan met een donker oppervlak door de toevoeging van mangaan aan het loodglazuur, werd bijna compleet opgegraven (afb. 8). Aan de binnenzijde heeft de kan een gele kleur. Op basis van de slechte kwaliteit van het glazuur, dat voor een groot deel afgebladderd is, zou dit voorwerp aan Frechen toegeschreven kunnen worden¹⁵. Het model is echter ook bekend van Nederlandse productiecentra en dateert uit de periode 1850-1900. Vermeldenswaardig zijn verder enkele fragmenten van een groengeglazuurd dekseltje, enkele testjes en een voorbeeld van zogenaamd marmerwerk; wit aardewerk overdekt met donkere glazuurdotten, te dateren rond 1800.

Afb. 8. Kan van witbakkend aardewerk met donker glazuur. Datering: 1850-1900 (vondstnr. 8)

Steengoed

Steengoed is, in tegenstelling tot het eerder beschreven rood- en witbakkend aardewerk, ontstaan bij een hoge baktemperatuur van boven de 1000° Celsius. De klei is door die hoge temperatuur als het ware verglaasd en daardoor nauwelijks waterdoorlatend. Steengoed is dan ook uitermate geschikt voor drinkgerei en voor opslag en transport van vloeistoffen. Vooral Duitsland (Rijnland) is vanaf de 13e eeuw een massaproducteur van voorwerpen in dit materiaal geweest.

Aan de Rozendaal is verhoudingsgewijs niet veel steengoed gevonden. Wat wel gevonden is, bestaat voornamelijk uit losse scherven en is te dateren in de 18e eeuw of later. De oudste scherven, fragmenten van kruikjes uit Raeren, dateren uit de periode 1600-1650. uit circa 1700 dateert een fragment met een applique uit Frechen¹⁶. Andere fragmenten zijn afkomstig uit het Westerwald, waar vanaf de 16e eeuw een bloeiende pottenbakkersindustrie tot ontwikkeling kwam. De appliques met kobaltblauwe accenten zijn kenmerkend voor het steengoed uit deze streek. De fragmenten dateren uit de periode 1720-1760¹⁷.

Een grote groep steengoed, waaronder opvallend veel bronwaterflessen, dateert uit de 19e eeuw. Sommige zijn gemerkt met stempels van de waterbron Fachingen, de meeste hebben

14) Bartels 1999, 167

15) Bartels 1999, 165

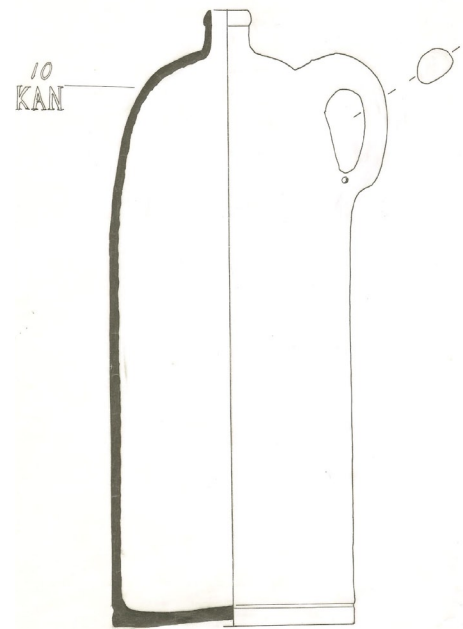
16) Bartels 1999, 579

17) Bartels 1999, 586

geen merk. Het merendeel van de flessen is gedraaid, waardoor ze in elk geval vóór 1879 te dateren zijn. In dat jaar werd namelijk een machine uitgevonden waarmee de flessen machinaal gefabriceerd konden worden¹⁸. Twee voorwerpen zijn archeologisch compleet, dat wil zeggen dat de complete vorm te reconstrueren was. Een grote fles (afb. 9 en 10) is gerestaureerd en een kleinere fles kon op tekening gereconstrueerd worden. De grote fles is aan de bovenzijde gemerkt met 10 KAN, wat de inhoud aangeeft. De fles diende voor de opslag van vloeistoffen en dateert uit de periode 1850-1900. De kleinere fles is waarschijnlijk gemaakt in Frechen en dateert tussen 1770 en 1840.

Afb. 9. Steengoed fles, 1850-1900

Afb. 10. Doorsnede steengoed fles (vondstnr. 29)

Naast steengoed van Duitse origine kwam er ook een scherf uit Engeland tevoorschijn. De fabricage van dit saltglazed stoneware vond vooral plaats in Staffordshire in the periode 1680-1790, de aan de Rozendaal gevonden scherf dateert uit circa 1750¹⁹. Hoewel salt-glazed stoneware industrieel werd vervaardigd, wordt het, zoals algemeen gebruikelijk is, genoemd bij steengoed en niet bij het nog te behandelen industriële aardewerk.

Tinglazuuraardewerk

Het tinglazuuraardewerk kent twee varianten; majolica en faience. Het tinglazuuraardewerk kent zijn oorsprong in het Middellandse-Zeegebied. Het wordt gekenmerkt door een rood-oranje scherf met een afwerking van (tin)glazuur en een blauwe of polychrome (verschillend kleurige) versiering. Vanaf de 16e eeuw wordt tinglazuur in onze streken gefabriceerd, aanvankelijk in Vlaanderen, later ook in de Noordelijke Nederlanden.

Het vroege tinglazuuraardewerk dat hier gemaakt werd, heeft als kenmerken een vrij dikke scherf en eenvoudige versieringen, uitzonderingen daargelaten. Dit vroege aardewerk rekenen we tot de majolica. Verdere kenmerken van majolica, voornamelijk toegepast voor schotels, borden en kommen, zijn een doorzichtige loodglazuur aan de achterzijde en tinglazuur aan de voorzijde. De voorwerpen werden gestapeld in de oven met daartussen proenen. Dit waren driehoekige plaatjes keramiek met aan het uiteinde punten, die als hulpmiddel dienden om te voorkomen dat verschillende voorwerpen aan elkaar bakten. Ze lieten voor majolica kenmerkende afdrukken achter aan de voorkant van de producten²⁰.

Het latere faience, ook wel delfts aardewerk genoemd, heeft aan beide zijden wit tinglazuur, is dunner gedraaid en op een andere manier gebakken. De ontsierende proenaafdrukken zijn dan niet meer te zien. Deze productverbeteringen waren voor de pottenbakkers succesvolle

18) Nienhaus 1980, 567

19) Bartels 1999, 86

20) Korf 1981, 17

pogingen het Chinese porselein te imiteren, waar ze in de 17e eeuw zoveel concurrentie van te duchten hadden. De producten leken dusdanig op Chinees porselein dat men het soms zelfs als 'Hollants Porceleyn' aanduidde²¹.

De aan de Rozendaal gevonden fragmenten tinglazuur zijn voornamelijk te dateren in de 18e eeuw. Het overgrote deel is zeer fragmentarisch en dus moeilijk te determineren. De vroegste fragmenten Nederlandse majolica, een middenstuk van waarschijnlijk een schotel, dateren uit de periode 1600-1630. De fragmenten hebben een decoratie van granaatappels in de kleuren blauw, groen en oranjegeel. Aan de onderzijde heeft het voorwerp een platte standring en afdekking met doorzichtig loodglazuur.

Het vermelden waard is verder een majolicascherf van lusteraardewerk uit Valencia, Spanje. Vondsten van dit aardewerk zijn niet algemeen en waren destijds vooral weggelegd voor de rijkere huishoudens. In Brugge zijn onder andere fragmenten van een kom en een albarello (zalfpot) aangetroffen waar een vergelijkbare decoratie op terug te vinden is²². Lusteraardewerk wordt gedateerd tussen 1425 en 1475. Wat datering betreft valt deze scherf volledig buiten het andere vondstmateriaal, dus waarschijnlijk hebben we hier te maken met een scherf die vanuit een diepere laag omhoog is gespit.

Een hoeveelheid wandtegels, die ook tot de majolica gerekend worden, zal behandeld worden bij de bouwmaterialen.

Faience werd in een grote hoeveelheid aangetroffen, maar wederom waren de scherven zeer fragmentarisch. De grootste hoeveelheid zal toebehoord hebben aan borden, een klein deel aan koppen en kommen. Sommige scherven zijn nog in Chinese trant beschilderd, een manier van decoreren waar de faiencebakkers lang aan vasthielden. Het materiaal dateert voornamelijk uit de 18e eeuw.

Porselein

Porselein is hardgebakken keramiek (boven de 1200° Celsius) dat zijn oorsprong kent in Azië. Het heeft een dunne scherf, die soms zelfs doorzichtig is. De breuk laat een glasachtig oppervlak zien waarbij duidelijk opvalt dat het glazuur samengesmolten is met de kern. De belangrijkste bestanddelen van porselein zijn kaoline, veldspaat en kwarts. Het waren de Portugezen die aan het eind van de 16e eeuw als eerste Europeanen het porselein vanuit China naar Nederland brachten. Pas 2 eeuwen later werd in Europa porselein gefabriceerd, daarvoor was het procédé om porselein te maken bij de Europeanen niet bekend.

Aan de Rozendaal zijn 69 fragmenten porselein gevonden, waarvan 9 stuks als Europees porselein gedetermineerd kunnen worden, de rest is afkomstig uit China of Japan. Het merendeel van het Aziatische porselein bestaat uit fragmenten van borden en schotels. Het Europese porselein bestaat uit kopjes en borden, die machinaal vervaardigd zijn²³. De datering van alle fragmenten ligt tussen de 18e en de 20e eeuw.

Industriële keramiek

Industriële keramiek is, het woord zegt het al, industrieel vervaardigd en vrijwel altijd in grote hoeveelheden in gelijke vorm geproduceerd. Er zijn drie soorten te onderscheiden; industrieel porselein, industrieel steengoed en industrieel aardewerk²⁴. Hier wordt alleen nog aandacht aan het aardewerk besteed; het industriële porselein en het steengoed zijn al behandeld.

De eerste ontwikkeling van industrieel aardewerk is te vinden in Engeland, waar vanaf het begin van de 18e eeuw geëxperimenteerd werd met industrieel aardewerk. Bekende

21) Scholten 1993, 19

22) De Witte 1988, 57 en 128

23) Bartels 1999, 197

24) Bartels 1999, 237

Engelse producten zijn de creamware en het blackware dat veelal in Staffordshire vervaardigd werd. In Nederland is het Petrus Regout (later 'de Sphinx') die zich vanaf 1836 toelegt op de vervaardiging van aardewerk naar Engels voorbeeld. Vooral de producten uit Wedgewood dienen als voorbeeld voor Petrus²⁵.

De belangrijkste grondstoffen van industrieel aardewerk zijn kalk en klei. De producten werden in mallen gegoten of geperst. Decoraties werden in eerste instantie met de hand aangebracht, maar later werd steeds meer gebruik gemaakt van prints en sjablonen.

Van de vondsten van industrieel aardewerk aan de Rozendaal was het grootste deel te reconstrueren. Onder andere aangetroffen werd een grote witte kom op voet met een diameter van 33 cm en aan de binnenzijde ribbels. De kom is aan de onderzijde gemerkt met een blindstempel, waarmee het voorwerp gedateerd kan worden tussen 1850 en 1880²⁶. Dezelfde stempel staat ook op een botervloot (afb. 11) met een rechthoekige vorm en een vaste onderschotel, met een bruine marmerimitatie versiering. Ook met marmerimitatie versierd was een kaasplankje (afb. 12). Dergelijke kaasplankjes zijn ook bekend van Villeroy&Boch en Sarrequemines²⁷. Dit kaasplankje met blauwe aders is niet gemerkt, maar is vermoedelijk gemaakt in Maastricht en kan tussen 1850 en 1880 gedateerd worden.

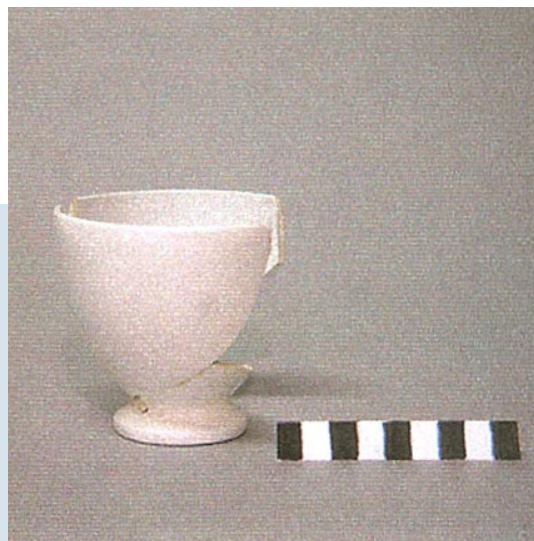
In Maastricht werden in dezelfde periode ook veel kopjes gefabriceerd. Aan de Rozendaal werden ook enkele scherven van die kopjes aangetroffen, waarvan er één exemplaar gereconstrueerd kon worden (afb. 13). Deze koppen zijn allemaal gemerkt met de ingedrukte letters PR (van de eerder genoemde Petrus Regout) en een 4, te dateren in de periode 1850-1890²⁸. Opvallend is het grote aandeel van Maastrichts aardewerk bij de aan de Rozendaal opgegraven industriële scherven. Slechts 3 scherven creamware zijn van Engelse origine, de rest is Maastrichts.

Afb. 11. Botervloot met marmerimitatie versiering, 1850-1880, (vondstnr. 29)

Afb. 12. Kaasplankje met marmerimitatie versiering 1850-1880 (vondstnr. 29)

Afb. 13. Kopje, Petrus Regout, 1850-1890 (vondstnr. 9)

25) Bartels 1999, 240

26) Polling 1980, 12, merk 5

27) Ten Kate-Von Eicken 1980, 159

28: Polling 1980, 12, merk 8

Vermeldenswaardig is tenslotte een grote hoeveelheid scherven van industrieel aardewerk die bij elkaar werden gevonden. Vrij dicht onder het oppervlak werden 415 fragmenten (390 van borden en 25 van kopjes) verzameld. De meeste fragmenten bestaan uit biscuit (eenmalig gebakken aardewerk) en slechts enkele fragmenten hebben een versiering. Ook werd een grote hoeveelheid proenen (baksteuntjes) aangetroffen. De vondst is vrijwel zeker in verband te brengen met de vroegere aanwezigheid van de kunstaardewerkfabriek 'De Gebroeders'. In 1959 kochten de broers Dirk en Johannes van Hofstede het pand Rozendaal 9 om daar een aardewerkfabriek te starten²⁹. Het afval werd dus in de tuin begraven...

4.3. Tegels

Op de noordmuur van huis 1 werd tijdens de opgraving een hoeveelheid 17e eeuwse wandtegels aangetroffen, die nog in verrassend goede conditie bleken te zijn. Er werden 12 tegels met ruitermotieven gevonden, 4 met een bloempot met bloemen, 1 met een bloem op een grondje, 1 met een muzikant, 1 met een man met een lans op zijn schouder en tenslotte 1 tegel zonder decoratie. De variëteit aan tegels, zowel wat betreft decoratie als datering, geeft aan dat het hier om hergebruikte tegels moet gaan. Dat valt ook op te maken uit de geringe diepte waarop de tegels zijn aangetroffen. Hieronder zullen de verschillende categorieën apart behandeld worden.

Ten eerste de 12 tegels met ruiters (afb. 14 a-l). Op één tegel na zijn ze allemaal in blauw uitgevoerd, met telkens een gekleurd detail. De aparte tegel is geheel in blauw uitgevoerd, zonder gekleurd detail. Ze hebben hetzelfde formaat; 13x13x1 cm. Een soortgelijke serie van 16 verschillende ruiters wordt afgebeeld in een catalogus van het Philadelphia Museum Of Art, uitgegeven in 1984. Daarbij zitten weer andere variaties dan op de in Gouda gevonden tegels. De tegels kunnen gedateerd worden in de periode 1640-1680 ³⁰.

Afb. 14 a. Ruiter met pistool, bruine sjerp

Afb. 14 b. Ruiter met geweer, bruin zadel.

29) Naar archiefonderzoek P. Mensert

30) Van Dam en Tichelaar 1984, 130

Afb. 14 c. Ruiter met geweer, bruine sjerp.

Afb. 14 d. Ruiter met pistool, gele sjerp.

De hoekmotieven op deze tegels worden aangeduid met de term 'ossenkop'. Voor de afbeeldingen dienden meestal prenten als voorbeeld. Onder andere de gravures van Jacob de Gheyn waren bij Nederlandse tegelbakkers zeer populair³¹. Deze decoraties werden met behulp van zogenaamde sponzen aangebracht. Sponzen zijn stukjes papier ter grootte van een tegel, waarop in de vorm van gaatjes een decor is aangebracht. Met behulp van koolstofpoeder werd dan de tekening door de gaatjes gestoven en zo op de tegel overgebracht.

Afb. 14 e. Ruiter met pistool, bruine sjerp en sjerp.

Afb. 14 f. Ruiter met lans, bruine pluim.

31) Van Dam en Tichelaar 1984, 122

Afb. 14 g. Ruiter met vaandel (?) en gele sjerp

Afb. 14 h. ruiter, blauw

Afb. 14 i. Ruiter met pistool, bruine sjerp.

Afb. 14 j. Ruiter met zwaard, bruine pluim.

Afb. 14 k. Ruiter met zwaard, bruine sjerp en pluim

Afb. 14 l. Ruiter met geweer, bruine pluim.

De andere tegels afkomstig van dezelfde muur zijn minder bijzonder, maar toch zeker interessant. Een tegel heeft een afbeelding van een muzikant die een doedelzak bespeelt (afb. 15). De decoratie is geheel in blauw uitgevoerd en heeft hoekmotieven in de vorm van (Franse) lelies. De afmetingen zijn 12,3x12,3x1 cm. en de tegel kan gedateerd worden tussen 1620 en 1660. Doedelzakspelers werden wel vaker afgebeeld, ook op prenten zoals de afbeelding van een bedelaarsfamilie door Lucas van Leyden uit 1520 (afb. 16)³². Vier blauwe wandtegels zijn gedecoreerd met een bloempot met bloemen. De hoekdecoraties bestaan uit sterk gestileerde lelies en de tegels hebben een afmeting van 12,8x12,8x1,1 cm. Deze tegels kunnen doorgaans gedateerd worden in de periode 1625-1650. Weer een andere, geheel gave, tegel kan gedateerd worden tussen 1620 en 1660. Afgebeeld wordt een man, mogelijk een kanonnier, met een stok of spies over zijn schouder. Ten slotte kan nog genoemd worden een tegel met mangaankleurige bloemenrand zonder middendecoratie met afmetingen van 13x13x0,9 cm. Deze laatste tegel dateert in de periode 1880-1920³³.

Afb. 15. Doedelzakspeler, blauw. 1620-1660

Afb. 16. Gravure, Lucas van Leyden (1520) met doedelzakspeler.

Door de laatste tegel is het wat onduidelijk of er ergens rond het eind van de 19e/begin 20e eeuw 17e eeuwse tegels opnieuw zijn gebruikt, of dat er in de 19e eeuw één 17e eeuwse tegel is vervangen door het recentere exemplaar. Hergebruik van alle tegels is in elk geval goed voor te stellen, gezien de goede kwaliteit van de tegels. Mogelijk heeft de toenmalige eigenaar de tegels gewoon in zijn eigen tuin of kelder gevonden en besloten dat ze nog altijd de moeite waard waren. Hij had gelijk: ze zijn zelfs nu nog de moeite waard.

32) De Jongh 1997, 15

33) Pluis 1997, 330

4.4. Natuursteen

Er zijn tijdens de opgraving twee interessante natuurstenen naar boven gekomen. Tussen het afbraakpuin kwam een gevelsteen ter ere van de eerste steenlegging tevoorschijn (afb. 17). Deze vond, getuige de tekst op de steen, plaats op 1 december 1897 en werd uitgevoerd door Izaak Aaron Cats. De volledige tekst luidt;

DE EERSTE STEEN GELEGD DOOR IZAAK
AARON CATS 1 DEC 1897 Geb 9 JAN 1855

Archiefonderzoek heeft uitgewezen dat Izaak het pand in 1892 kocht. In 1899 was de verbouwing klaar, waarbij Rozendaal 9 en 11 bij elkaar werden getrokken³⁴.

De steen zelf meet 19x37,5x5 cm en werd uit Namense steen gehakt³⁵. Met een steenbeitel werden vervolgens de letters (in lettertype Elsevier) in de steen gehakt.

Een tweede, zeldzame gevelsteen werd gevonden in put 3. Hij is gemaakt van hardsteen en meet 29x28,5x6 cm (afb. 18). In de steen zijn tekens gehakt die kunnen worden geïnterpreteerd als huismerken. Huismerken zijn afgeleid van en verwant aan oude runentekens. De vroegste geschiedenis van dit soort huismerken gaat terug tot de 13e of 14e eeuw.

Ze zijn vrij lang in gebruik geweest, tot in de 18e eeuw, en zijn zelfs nu nog terug te vinden op familiewapens. Ook op oude grafstenen zijn vaak huismerken aangebracht.

Een huismerk is eigenlijk te beschouwen als een soort geslachtswapen, dat van oudste zoon op oudste zoon overging. Het was een eigendoms- of koopmansmerk dat rechtskracht had bij ondertekening van akten en verdragen. In oorsprong was het een symbool van het geslacht of de stam waartoe de eigenaar van het merk behoorde³⁶. Ook kan een huismerk een betekenis hebben gehad als steenhouwermerk. Het kan in dat geval een symbool zijn van de status of reputatie van de opdrachtgever van de bouw of de bouwer zelf³⁷.

Afb. 17. Gevelsteen Izaak Aaron Cats

Afb. 18. Gevelsteen

34) archiefonderzoek P. Mensert, Golda

35) mondelinge medeling van steenhouwer Roodbol

36) Van Heemskerck Düker, 13-15

37) Vermeulen 2002, 50

De tekens op de steen zijn een lus in de vorm van een 4 en een kruis. De betekenis van deze tekens en aan welke familie ze toebehoorden, is niet bekend. De datering is ook niet makkelijk te bepalen, omdat dit soort huismerken lang in gebruik is gebleven. Een datering in de 16e of 17e eeuw lijkt het meest waarschijnlijk. Hoe de steen vervolgens aan de Rozendaal terecht is gekomen is een raadsel, mogelijk is het bouwfragment hergebruikt na de sloop van een voornaam pand aan de Lange Tiendeweg of de Zeugstraat.

Conclusie

Concluderend kan gesteld worden dat het op de Rozendaal aangetroffen vondstmateriaal zeer fragmentarisch is, waardoor het moeilijk is om bekende vormen aan te wijzen. Toch lijkt het om een gevarieerd, maar vrij standaard vondstcomplex te gaan. De vondsten geven een beeld van eenvoud en soberheid dat van tevoren op deze locatie ook wel verwacht werd. De datering is voornamelijk 18e eeuws of later. Slechts een klein deel is ouder en kan in de 17e eeuw gedateerd worden. Een stukje Spaanse majolica dateert zelfs uit de 15e eeuw, maar valt daarmee wat datering betreft zo ver buiten de rest van het materiaal dat het als opspit te beschouwen is.

4.5. Kleipijpen

Een in Gouda veel voorkomende vondstcategorie is, niet verrassend, de Goudse kleipijp. Ook aan de Rozendaal is een aantal kleipijpen gevonden. Deze zijn in eerste instantie bekeken en gedetermineerd door Lia Schouten. Ten behoeve van dit rapport heeft Bas Konijnen-dijk het materiaal nader uitgewerkt en beschreven³⁸.

Getallen

Tijdens het onderzoek zijn 166 fragmenten van kleipijpen gevonden, die zijn onderverdeeld in 42 steelfragmenten, 29 kopfragmenten en 95 (nagenoeg) hele pijpenkoppen. De vondsten zijn afkomstig uit 6 putten, waarbij materiaal uit put 3 ontbreekt. Verder is materiaal van één vondstnummer afkomstig uit een ongenummerde proefsleuf. Het materiaal is komt voor het grootste gedeelte uit put 5. Uit deze put zijn in totaal 95 pijpfragmenten gehaald.

Determinatie van de vondsten

Voor de determinatie van de fragmenten is gebruik gemaakt van de deductieve dateringsmethode van Don Duco³⁹. Daarnaast is zijn laatste werk: 'Merken en merkenrecht', gebruikt als aanvulling op deze dateringsmethode, waarbij het soms mogelijk is om behalve een productieperiode ook de verantwoordelijke pijpenmaker aan te wijzen⁴⁰.

Niet alle fragmenten zijn te determineren, omdat in een aantal gevallen specifieke kenmerken ontbreken. Voor de determinatie zal daarom alleen gebruik gemaakt worden van fragmenten die voldoende kenmerken daarvoor hebben behouden.

Om tot een zo goed mogelijk resultaat te komen zijn de fragmenten eerst allemaal opnieuw gereinigd. In veel gevallen waren details, zoals kleine essen boven de wapenschilden op de zijden van de hiel (een kwaliteitsaanduiding) en de al dan niet ongerookte staat of glazing van een pijp moeilijk vast te stellen doordat ze slechts oppervlakkig waren schoongemaakt.

De uitkomsten van de determinatie zullen hieronder chronologisch worden weergegeven.

38) Deze uitwerking is ook als artikel opgenomen in het maandblad van de Archeologische vereniging Golda

39) Duco 1987, 138

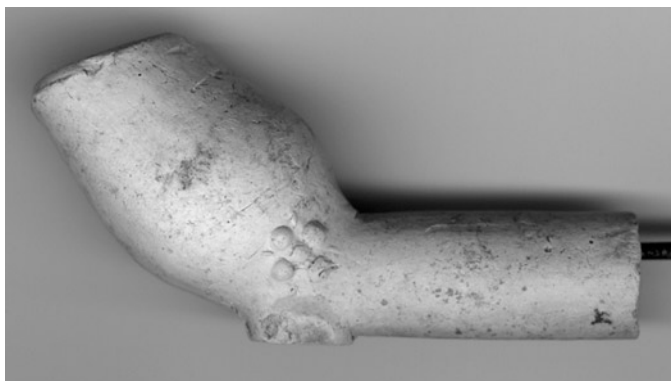
40) Duco 2003

17e eeuwse pijpmateriaal

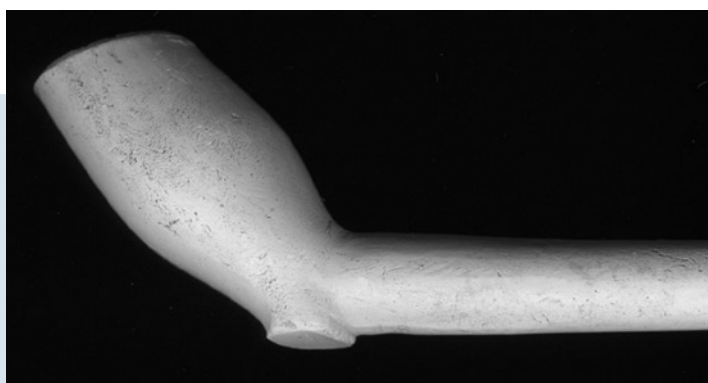
De vroegst te dateren vondst (afb. 19) komt van de bodem van put 5. Het betreft een pijpenkop met een steelfragment van 25 mm. De kop zelf is 28 mm hoog en 19 mm op zijn breedst. De steeldikte vlak achter de kop bedraagt 11 mm met een rookkanaal van 2,5 mm doorsnede. De hoek van de kop ten opzichte van de steel is 45 graden. De kop is overtuigend dubbelconisch, met het zwaartepunt net onder het midden van de kop. De hiel meet ongeveer 9 bij 9 mm maar steekt nauwelijks onder de steel uit. De klei is niet geglaasd, maar wel netjes afgewerkt. De ketelopening is gebotterd en alleen aan de buikzijde gera-deerd. Onder aan de kop, tegen de steelaanzet aan, is aan beide zijden een klein roosmerk geplaatst (6 mm doorsnede) bestaande uit 5 stippen. De vier kroonbladeren worden ge-scheiden door vier kleine streepjes die ten opzichte van de stippen iets meer uitsteken. Alle kenmerken zijn die van een grove pijp van Goudse makelij, te dateren rond 1630 ⁴¹. Er is geen makersmerk gezet.

Een tweede 17e eeuwse pijpenkop (afb. 20) komt van het laagste vlak van put 1. Ook dit is een pijp van grove kwaliteit, maar van een later datum. Deze pijp is nog steeds 19 mm op het breedste punt, maar 40 mm hoog. Daarnaast is de hoek van de kop nu 50 graden ten opzichte van de steel. Het steelrestant is 60 mm lang. Alle overige kenmerken zijn gelijk aan het eerst beschreven pijpje, al heeft deze pijp geen roosdecoratie en zelfs geen radering. Op de kop en de steel zitten wat meer sporen van de afwerking en kleine onvolkomenheden van de klei zijn zichtbaar. Deze kop laat zich iets moeilijker dateren, maar het 17e eeuwse karakter in combinatie met de langgerektheid plaatst de kop rond 1680 ⁴². Beide koppen zijn gerookt.

Een drietal steelfragmenten bevat ruitvormige stempels met daarin een Franse lelie afgebeeld. In alle gevallen zijn de ruiten los van elkaar geplaatst, niet als een groep in een stempel. In een geval is er tussen twee groepen stempels van vier ruiten een radering gezet. Deze vorm van steeldecoratie werd vooral in de periode 1630 - 1650 toege-past⁴³.

Afb. 19. Dubbelconisch model uit ca. 1630

Afb. 20. Dubbelconisch model uit ca. 1680

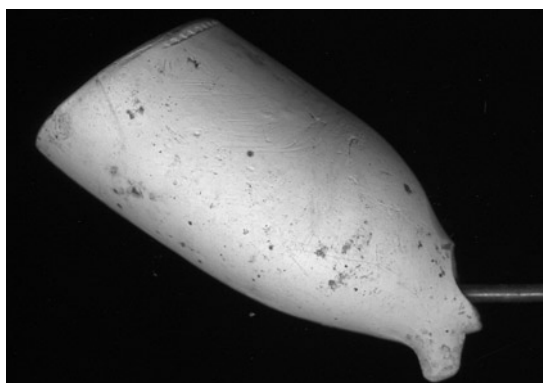
41) PKN 1988, 64, Datering Lia Schouten

42) PKN 1988, 64, Datering Lia Schouten

43) Duco 1987, 81

18e eeuwse pijpmateriaal

Van de overgangsvorm tussen de (dubbel)conische en de ovaalvormige pijpen, het trechtermodel, is doorgaans genoeg te vinden. Van het materiaal van de Rozendaal is echter weinig als trechtermodel te duiden. Materiaal van fijne kwaliteit ontbreekt en van de grove pijpen zijn er twee trechtervormige koppen gevonden. Ze zijn beide ongemerkt en ook het spoor heeft geen enkele toevoeging. (Zo werd op de zijkant van een spoor dikwijls een stip, en sikkels of een sterretje geplaatst⁴⁴). Een van de koppen heeft een radering langs de ketelopening over de voorste helft, bij de ander zijn zelfs de vormnaden amper getremd. De datering van deze pijpen is ongeveer 1700-1730 (afb. 21).

Afb. 21. Trechtervormig model uit ca. 1700 - 1730

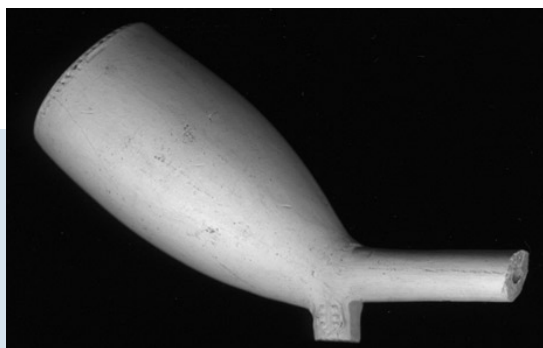
De grove pijp met een reliëfmerk op de zijkant van de kop blijft even voortbestaan in ovale vorm, tot ongeveer 1745. Van deze pijpen zijn een paar fragmenten gevonden. Hoewel de fragmenten niet compleet genoeg zijn om vast te stellen of het een trechter of een ovale ketel betreft, geeft het spoor in deze gevallen uitsluitel: daarop is het wapen van Gouda, met de bijbehorende S van slechte of grove kwaliteit, zichtbaar. Dit merkje werd vanaf 1739 officieel ingezet tegen de oprukkende concurrentievervalsing en is daarom een belangrijk dateringscriterium⁴⁵. De volgende merken in combinatie met een wapenschildje zijn gevonden:

- 2 x Triton gekroond, rechts op de kop, van Cornelis Smit of zijn weduwe, 1739-1752
- 1 x SVO, links op de kop, van Lieve Groenendaal, 1739- 1767 ⁴⁶

Het leeuwendeel van de gevonden pijpfragmenten is van ovaalvormige, geglaasde, koppen. Geen enkel exemplaar neigt naar trechtervormig en, nog belangrijker, alle zijn voorzien van het Goudse wapenschild op de zijkant van de hiel. Dat plaatst ze allemaal na 1739.

Slank ovale ketels

De vroegst bekende versie van de ovale pijpenkop is die met een slanke ovale ketel⁴⁷. Een voorbeeld hiervan is een pijpje uit put 6, van goede kwaliteit en gemerkt met De Draak (afb. 22). De vorm, de Goudse wapens plus de gebruiksperiode van dit merk plaatst deze pijp tussen 1740 en 1750.

Afb. 22. Slank ovaalvormig model vanaf ca. 1735, hielmerk De Draak

44) Duco 1987, 77 - 80

45) Duco 1987, 77 - 80

46) Voor beide merken zie Duco 2003

47) Duco 1987, 43 - 47

Ovale ketels

Vrijwel alle vormkenmerken zijn in de bestaansgeschiedenis van de ovale pijp in meer of mindere mate aangepast. De redenen daarvoor waren van verschillende aard, maar ze maken het mogelijk om tot een nauwkeuriger determinatie te komen⁴⁸. Zo komen de volgende pijpjes van de Rozendaal uit de periode na de bloeitijd (1750) van de Goudse kleipijp:

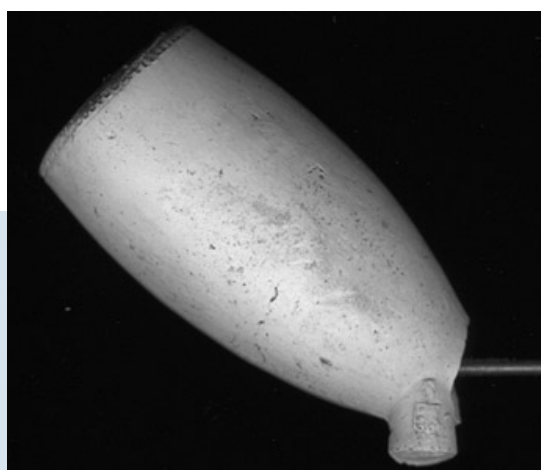
- 1 x Schaatsrijder, Joris de liefde, 1750 - 1799
- 1 x AP Monogram gekroond, Teunis Brammert, 1762 - 1774
- 1 x MW gekroond, Willem Witsius, 1757 - 1785 ⁴⁹

Deze pijpen zijn inmiddels iets voller van vorm, maar hebben door de gelijkmatige aansluiting op de steel en de hiel een wat gedrongen uiterlijk gekregen.

Aan het einde van de 18e eeuw begint de kwaliteit van de afwerking zichtbaar af te nemen. Veel van de ovale koppen van de Rozendaal dragen deze kentekenen. Zo wordt de radering langs de bovenrand van de ketel steeds vlugger van signatuur, het glazen gebeurt minder zorgvuldig en de merkstempel verandert van een fijn precisiewerkstukje in een eenvoudiger, maar nog wel te herkennen vorm. Rond de jaren 80 - 90 van de 18e eeuw is het even een gebruik dat de hiel schuin wordt afgesneden⁵⁰. Pijpen van de Rozendaal die voldoen aan deze kenmerken zijn:

- 1 x AB gekroond, Jan Brammert, 1780 - 1806
- 8 x EP gekroond, Arie Snelleman, 1746 - 1786
- 1 x VB gekroond, Klaas van Gorsel, 1772 - 1803
- 6 x 93 gekroond, Jan Vertoren, 1783 - 1795
- 1 x TD gekroond, Jan Stalenburg, 1786 - 1792
- 6 x Dubbel kruis, Arnout Carlier, 1785 - 1798
- 4 x Vos op zijn gat, Arnout Carlier, 1788 - 1798

Tot de opvallende eenlingen die zijn gevonden behoren twee identieke, redelijk forse kromkoppen die waarschijnlijk nooit zijn gerookt (afb. 23 en 24). Het model is 45 mm hoog en is vlak onder de ketelopening het breedst, 27 mm. Aan de kop zit een kleine hiel, voorzien

Afb. 23. Gedrongen ovaal model, ca. 1760 - 1770

Afb. 24. Schuin afgesneden hiel, 1780 - 1790

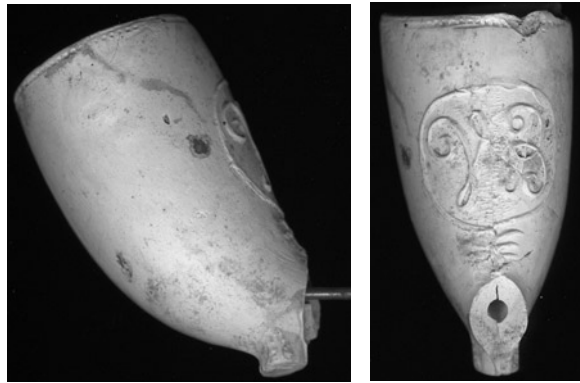
48) Duco 1987, 43 - 47

49) Duco 2003 voor alle vermelde merken

50) Duco 2003, 201

van het wapen van Gouda met een s, met als merk de gekroonde L in een weinig minuttieuze uitvoering. Op de buik van de kop, naar de roker gericht, staat in reliëf een vlot getekende cirkel met daaronder een patroon van drie golfjes. In de cirkel staan de initialen VR of VB in een sierlijke krulletter, het vlak om de letters is gevuld met licht gestreept burijnwerk.

Deze pijp zou door iemand uit het geslacht Verzijl (tot 1821) of door iemand uit het geslacht Stomman (1821 - 1832) kunnen zijn vervaardigd⁵¹.

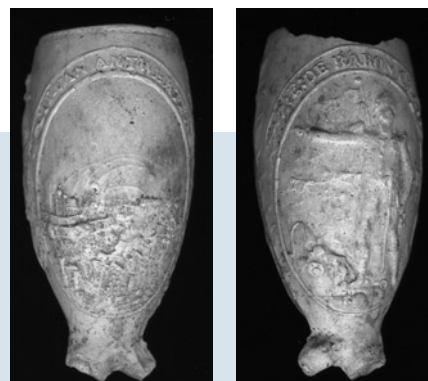

Afb. 25. Kromkop met initialen VR, 1780 - 1830

Een ander opvallend pijpje is een kromkop van minder grote afmeting dan de voorgaande; de kop is 35 mm hoog en 19 mm breed (afb. 25). In plaats van een hiel is er een spoor geplaatst met op de linkerkant een stip. Dit doet denken aan de trechtermodellen uit de periode 1700 - 1730. De kop is nauwkeurig geglaasd en heeft een radering rondom de gehele ketelrand. Te dateren tussen de 1730 en 1740.

19e eeuwse pijpmateriaal

Vanaf 1800 wordt ten bate van het productieproces een verruiling op de steel aangebracht in de vorm van door elkaar heen lopende zigzaglijnen⁵². Op een aantal fragmenten van de Rozendaallocalatie is deze verruiling zichtbaar. Samen met de overige kenmerken kan worden vastgesteld dat een aantal fragmenten afkomstig is uit de periode 1800 - 1850. Een voorbeeld hiervan is een pijpfragment met als merk het VOC monogram, dat gezet is van 1835 tot 1897⁵³. De matige afwerking van de kop, de nog niet ingezette curve maar al wel wat overbelaste vormgeving doen vermoeden dat deze kop tussen 1835 en 1860 is gemaakt. Gelet op de kenmerken, waarbij vooral de matige afwerking een rol speelt, zijn vrijwel alle 19e eeuwse te dateren pijpfragmenten afkomstig uit de eerste helft van deze eeuw. De enige reliëfpijp die is gevonden is ook uit deze periode. Het betreft een ovale ketel met op beide zijden een ovale lijst met daarin een voorstelling (afb. 26). Boven beide voorstellingen staat een tekstlint. Hoewel de mal van de pijp al redelijk versleten moet zijn geweest, de voorstellingen zijn namelijk verflauwd, zijn de teksten nog goed leesbaar. Links staat: Z:E:DE BARON CHASSE, rechts staat: CIT VAN ANTWERPEN. Het boek: 'Vorstedelijke Pijpen'⁵⁴ van Don Duco geeft uitsluitend. De beschrijving van de pijp, op pagina 69 van het boek, komt exact overeen, inclusief het gezette merk, zodat de pijp toe te schrijven valt aan de Goudse pijpenmaker Willem Begeer. Deze vorstedelijke gelegenheidspijp uit de regeringsperiode van Willem II (1840 - 1849) memoreert aan de overwinning onder legeraanvoerder David Hendrik Baron Chasse op de citadel van Antwerpen in 1830. De productieperiode van deze pijp is geweest tussen 1830 en 1850.

Afb. 26. Reliëfpijp ter herdenking van de overwinning bij Antwerpen in 1830. Vorm uit 1830-1850, hielmerk 53 gekroond

51) Duco 2003

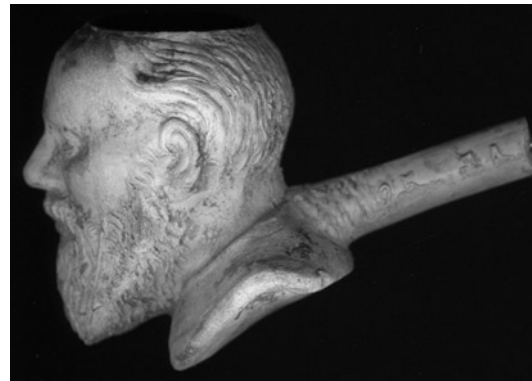
52) Duco 1987, 88

53) Duco 2003

54) Duco 1992a, 69

Een iets opvallender model van een op de Rozendaal gevonden vorstelijke pijp is een figurale gezichtspijp naar het evenbeeld van koning Willem III (afb. 27). Willem III regeerde van 1849 tot 1890 ⁵⁵. Ter ere van het zilveren jubileum in 1874 wordt een aantal van dit soort modellen gemaakt. Een indicatie dat ook deze vorm gemaakt is tijdens het jubileumjaar, is het stukje steelopschrift: 25 JA...

De kop zelf is gemaakt uit drie delen en heeft de vorm van een driedimensionaal borstbeeld van de koning, met een volle baard en achter zijn oren gekamd haar, vroom voor zich uit starend. Het voetstuk onder zijn hoofd is een flink rechthoekig stuk klei zonder decoraties, maar in de vorm van een aan de hals nauwsluitend tenue. De onderkant van de voet loopt gelijk aan de kraag schuin op en is niet effen, maar loopt aan de zijden rond op, als om een schouder te benadrukken. De vorm van de mal is nog erg scherp geweest en de pijp is goed gerookt. De meeste pijpen met deze vorm zijn geproduceerd tot 1880 ⁵⁶.

Afb. 27 Gezichtspijp in de vorm van een borstbeeld van Willem III. Pijpenvorm gemaakt tussen 1874-1880

Tot slot is er op de Rozendaal een drietal pijpfragmenten gevonden uit dezelfde mal die zich nog het best laten dateren als laat 19e eeuws. De afwerking van deze pijpen is minimaal. De pijpen zijn niet geglaasd maar gepolijst, de radering langs de bovenrand is nog wel helemaal rondom gezet, maar heel vlot, met een niet sluitend begin en eindpunt. De ketel is overbelast en heeft de eerder beschreven flauwe curve. De bovenkant van de ovale vorm wijkt nog nauwelijks terug, waardoor een wijde ketelopening is ontstaan. Boven aan de redelijk lange hiel staat een zeer vereenvoudigd wapen van Gouda. Van het hielmerk is de gekroonde HI te maken, hoewel dit merk vanaf circa 1710 niet meer wordt gekoppeld aan een maker.

Gegoten materiaal van de Regina fabriek (1898 - 1907)

Een 19-tal fragmenten van gietpijpen kan als aparte vondstgroep binnen de op de Rozendaal aangetroffen pijpfragmenten worden beschouwd. Omdat zij geen van allen zijn gerookt zou het kunnen zijn dat deze fragmenten hier zijn gestort. Oneffenheden in het glazuur en de twee ongeglazuurde stelen ondersteunen de theorie dat het hier om fabrieksafval kan gaan.

Hoewel de techniek van het gieten van pijpen in 1895 door Goedewaagen in Nederland wordt geïntroduceerd⁵⁷, is het gegoten product pas aangeslagen als pijpenfabrikant Gerrit van der Want samen met zijn compagnon George A. A. Barras vanaf 1898 de doorrooker op de markt brengen⁵⁸. Zij doen dat onder de naam Hollandia pijpen. Een doorrooker is een pijp die gemaakt is door vloeibare klei in een gipsen mal te gieten. De pijp wordt afgewerkt met een doorzichtig glazuur, waardoor de pijp extra wit lijkt. Een kopfragment met de lichte trekken van een automobielpijp bevat langs de breuk het hoofd en een been van een paard, die

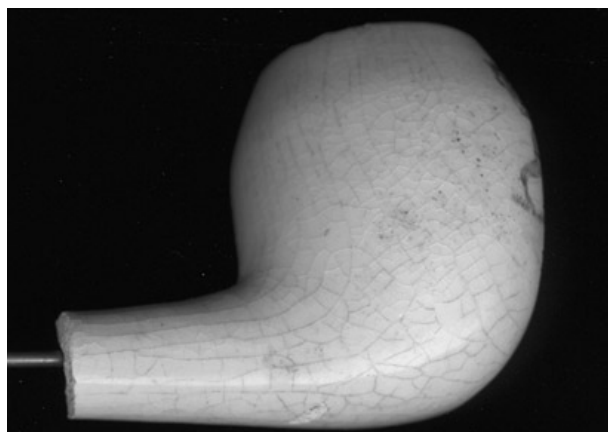
55) Duco 1992b, 76 - 77

56) Duco 1992a, 90 - 92

57) Duco 1999, 69 - 74

58) Tijmstra 1996, 835 - 846, 866 - 872

als gekleurde transfer op de pijp aangebracht zijn (afb. 28). De overige fragmenten zijn zonder voorstelling. De kopfragmenten zijn allemaal verschillend van vorm. In een paar gevallen heeft de kop een korte steelaanzet, waarover een nikkelen busje kan worden geschoven om een steel op te zetten⁵⁹. Een paar andere modellen hebben een kort uiteinde waar een steel ingestoken kan worden en een paar fragmenten zijn inclusief steel, van 6,5 tot maximaal 7 centimeter lang. Op drie van deze stelen staat een opschrift in een lint met omgekrulde uiteinden. De teksten 'Hollandia' en 'Excelsior' zijn uitgevoerd in bruinrood en geel en de tekst 'Kampioen' is uitgevoerd in donkergroen en geel (afb. 29).

Afb. 28. Doorrooker, gietpijp met transfer, 1898-1907

Afb. 29. Gietpijpfragmenten met steelopdruk, 1898-1907

Conclusie

Voor het trekken van conclusies van algemeen wetenschappelijke waarde is de hoeveelheid pijpfragmenten te gering en te divers. Dit rapport is dan ook niet meer een opsomming en beschrijving van de gevonden fragmenten op de locatie Rozendaal. Tijdens de determinatie van de vondsten, na afloop van het onderzoek, bleek dat er van het vroege, 17e eeuwse materiaal slechts sporadisch iets is teruggevonden. Behalve een paar steelfragmenten zijn slechts twee pijpenkoppen als 17e eeuws te dateren. Het is goed mogelijk dat het oudere vondstmateriaal gewoonweg niet is aangetroffen omdat het op deze locatie te diep ligt. Dit valt op te maken uit het feit dat de sporadisch aangetroffen modellen allemaal uit de diepste vlakken van de putten zijn gekomen.

Van het met name in de eerste helft van de 18e eeuw veel voorkomende trechtermodel is eveneens niet veel aangetroffen. De conclusie ten aanzien van de Rozendaal is dat het overgrote deel, ruim 80%, van de gevonden kleipijpfragmenten afkomstig is uit het einde van de 18e tot het midden van de 19e eeuw. Het betreft voornamelijk pijpenkoppen met een ovale vorm, hetgeen met de populariteit en de productieaantallen van dit model geen verrassing is. Deze pijpen zijn vrijwel allemaal op de hiel van een pijpenmakersmerk voorzien. Verder kan naar aanleiding van het feit dat praktisch alle pijpen zijn gerookt verondersteld worden dat er geen stortmateriaal van een pijpenmaker tussen de vondsten heeft gezeten. Een uitzondering hierop is het 19-tal fragmenten van vroeg 20e eeuwse gietpijpen.

59) Duco 1999, 70

5. Conclusie

Het onderzoek aan de Rozendaal 9-13 heeft gegevens opgeleverd over de bewoning ter plaatse. Op basis van de datering van het vondstmateriaal kan deze bewoning gedateerd worden in de late 17e , maar vooral de 18e eeuw. De datering van het aardewerk en de datering van de kleipijpen komt goed overeen.

De drie huizen die zijn opgegraven, lijken over het algemeen een indeling in drie delen gehad te hebben. Weliswaar is in huis 1 maar één tussenmuur aangetroffen, maar het deel waar de tweede tussenmuur zich zou moeten bevinden is niet onderzocht. Het is dus mogelijk dat er ook in dit huis sprake is geweest van een indeling in drieën.

Uitgaande van de indeling in drie delen, lijkt het middelste deel van het huis als woonruimte gebruikt te zijn. Zowel in huis 1 als huis 2 is in dat deel de haard teruggevonden, en ook de mooiste wanddecoraties en vloertegels bevinden zich in het middelste deel. In huis 3 is de haard niet teruggevonden, dus het is niet duidelijk of ook hier het middelste deel als woonvertrek gebruikt is. Voor het gebruik van het voorste- en achterste deel van het huis zijn geen specifieke aanwijzingen gevonden. Aangenomen mag worden, dat het voorvertrek, aan de straatkant, in elk geval als entree zal hebben gefunctioneerd, maar vondsten die dat daadwerkelijk bevestigen, zijn niet gedaan.

Van de verwachte schuur op het achterterrein zijn geen sporen aangetroffen. Mogelijk is wel de paardenstal opgegraven die de schuur heeft opgevolgd, de sporen zijn echter lastig te interpreteren dus helemaal zeker is dat niet. Dit deel van het terrein is niet helemaal opnieuw bebouwd, de resten van de schuur kunnen dus nog steeds aanwezig zijn, dieper in de bodem, Mogelijk kan daar in de toekomst nog eens onderzoek naar gedaan worden.

Er zijn tijdens de opgraving geen sporen aangetroffen die er op wijzen dat er op de locatie bedrijfjes gevestigd waren. Ook uit het vondstmateriaal komt dat niet heel specifiek naar voren. De enige vondsten die iets met ambachtelijke activiteiten te maken hebben, zijn de proenen of baksteuntjes die zijn aangetroffen. Deze vondst is dus vrijwel zeker in verband te brengen met de vroegere aanwezigheid van de kunstaardewerkfabriek 'De Gebroeders' in 1959. Het lijkt er dus op dat er, met uitzondering van het recente verleden, vanaf de 17e eeuw alleen gewoond werd op dit deel van de Rozendaal, of dat de ambachtelijke activiteiten anders geen sporen hebben nagelaten. Het kan natuurlijk zijn dat de werkzaamheden zich niet in huis, maar buiten afspeelden, op het achterterrein. Ook daar is wel onderzoek gedaan, waarbij geen vondsten gedaan zijn die op industriële activiteiten wijzen, maar lang niet het hele achterterrein is onderzocht. Elders op de locatie kunnen dus bedrijfjes hebben gezeten. Bij de onderzochte huizen was daar in elk geval geen sprake van.

De bewoners van de Rozendaal werkten dus elders in de stad. Helaas is er weinig materiaal aangetroffen dat iets zegt over het dagelijks leven van de mensen, er is eigenlijk alleen aardewerk gevonden. Aan de hand daarvan kan wel gezegd worden dat het waarschijnlijk niet om hele rijke mensen gaat. Over het geheel genomen geven de vondsten aan de Rozendaal een beeld van eenvoud en soberheid, en dat werd van tevoren op deze locatie ook wel verwacht werd, gezien de eenvoudige woningen en werkplaatsen die aan deze straat te vinden waren. De vondst van een mooie collectie wandtegels en een zeldzame gevelsteen

met huismerk vormen wat dat betreft een gunstige uitzondering. Mogelijk heeft de eigenaar de tegels in zijn kelder gevonden, en besloten dat ze mooi genoeg waren om zijn huis mee op te vrolijken.

Uiteindelijk is er nog veel van de locatie onbekend gebleven, met name over de diepere niveaus. Omdat er tijdens de bouwwerkzaamheden behalve heien geen grote verstoringen van de bodem meer hebben opgetreden, is de kans groot die oudere sporen nog wel in de grond aanwezig zijn. Ze liggen nu onder de woningen die op de plek van het onderzoek gerealiseerd zijn en wie weet, in de toekomst, kan er nog eens een onderzoek naar gedaan worden. Het verhaal van de Rozendaal 9-13 kan dan aangevuld worden.

6. Literatuurlijst

Akkerman, C.J.W., 2002:

Een raadselachtige ring uit de Wilde Venen. In: *Golda 11 nummer 1*

Archeologische Basiskaart Gouda, versie 2003. Kennisproduct gemeente Gouda

Archeologische Monumenten Kaart Zuid-Holland, 1994. Kennisproduct Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek.

Bartels, M., 1999:

Steden in Scherven

B. van der Berg, H.J. Sprokholt, K. Goudriaan 2002: Kavels en hofsteden. In:

P.H.A.M. Abels e.a. (red) Duizend jaar Gouda, Een stadsgeschiedenis 2002.

Clevis, H., 1990: *Verscholen in vuil*

Cultuurhistorische Hoofdstructuur Provincie Zuid-Holland, Krimpenerwaard en Gouwestreek, versie 2002. Kennisproduct Provincie Zuid-Holland

Dam, J.D. van/Tichelaar, P.J., 1984: *Dutch Tiles*

Dam, J.C. van, 2003:

Vondsten van Keramiek, Archeologisch onderzoek Rozendaal 9-13 Gouda

Duco, D.H., 1987: *De Nederlandse Kleipijp, Handboek voor dateren en determineren*

Duco, D.H., 1992a: *Vorstelijke Pijpen*

Duco, D.H., 1992b: *De Tabakspijp als Oranjepropaganda*

Duco, D.H., 1999: *Koninklijke Goedewaagen, een veelzijdig ceramisch bedrijf*

Duco, D.H., 2003: *Merken en Merkenrecht van de pijpenmakers in Gouda*

Geselschap, J.E.J. 1966:

Archief van Gasthuizen van St Catarina en St Elizabeth en het bestedelingenhuis te Gouda.

Giebels, L. 1988. *Waterbeweging rond Gouda, ca 1100 tot heden. Geschiedenis van Rijnlants waterstaat tussen IJssel en Gouwe. Overzicht van de waterstaatkundige toestand van Gouda* blad 61.

Heemskerck Düker, W.F. van, 1930: *Zinnebeelden in Nederland*

- Hollestelle, J. 1970: herkomst en verspreiding van haardstenen in de Nederlanden.
In: *Antiek 5*
- Inventarisatie van archeologische, historische en geologische informatie, versie 2003. Kennisproduct gemeente Gouda
- Jacobs, E. en H. Maas, 2003:
Speldenmakerssteeg, gemeente Gouda, uitwerking aardewerk
- Jongh, E. De, 1997: *Spiegel van alledag, Nederlandse genreprenten 1550-1700*
- Kate von Eicken, B. Ten, 1981: *Nederlandse majolica*
- Krommehoek, W. en A. Vrij: *Kleipijpen. Drie eeuwen Nederlandse kleipijpen*
- Matthijs, C.J.: *transportregisters, verpondingskohieren, enz 14e eeuw-1830*
- Meulen, J. v.d.: *de gecroonde Roos en andere pijpenmakersmerken van Gouda*
- Nienhaus, H. 1980: Mineraalwaterkruiken van grès met zoutglazuur en de daarop voorkomende bronmerken. In: *Antiek 9*
- Nota Cultuurhistorie Gouda, 2004. Kennisproduct gemeente Gouda
- P.K.N., 1988: *De kleipijp als bodemvondst*
- Pluis, J. 1997: *De Nederlandse tegel, Decors en benamingen 1570-1930*
- Polling, A. 1980: *Maastrichtse ceramiek, Merken en dateringen*
- Regestenlijst Leprooshuisarchief 9, 1365
- Scheygrond, A. 1979: *Goudsche straatnamen*
- Scholten, F. 1993: *Dutch Majolica & Delftware 1550-1700*
- Smiesing, P.K./Brinkerink, J.P. 1988:
Onder de rook van Utrecht, Twee eeuwen tabakspijpenmakerij in Lauwerecht 1600-1800
- Tijmstra, F., 1996: 'Hollandia Pijpen', In: *PKN, 19e jrg. no. 74, 75*
- Vermeulen, B. 2002: *Het Middeleeuwse Tolhuis en de Middeleeuwse Landweer aan de Snipperlingsdijk te Deventer*
- Witte, H. De, 1988: *Brugge onder-zocht. Tien jaar stadsarcheologies onderzoek*

